

"ТАТАРЫ НА БЕЛАРУСІ. XIV-XI СТСТ."

- I. **Татары ў гісторыі Беларусі.** Этнонім "татары". Этнагенез татараў. Асноўныя канцэпцыі. Этапы станаўлення татарскага этнасу. Структура татарскага народа. Прычыны асадніцтва татараў на беларускіх землях. Татары і беларусы – гісторыя ўзаемаадносін, стасункі, культурны ўзаемаўплыў двух народаў. Татарскі след у тапаніміцы Беларусі.

Літаратура:

- Канапацкі І.Б. Татарскі народ у гісторыі Беларусі. Татары ў свеце. Татары-педагогі // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №2 – С. 92.
- Александровіч Разалія. Татарскі след: 3 гісторыі татарскіх тапонімаў// "Роднае слова". – Мн., 2004 - №3 – С. 100.
- Александрович Дж. Литовские татары. Краткий историко-этнографический очерк // Известия общества обследования и изучения Азербайджана. – Баку, 1926. - №2. – С. 77-95.
- Вольскі В. Татары на Беларусі // Наш край. – 1927. - №4. – С. 25-29.
- Гембіцкі Я. Да пытання аб сацыяльна-эканамічным стане беларускіх татар у сярэднявечча // Запіскі аддзела гуманітарных навук. Беларускае АН. Кніга 8. Працы класа гісторыі. - Т. 3.- Мн., 1929. – С. 53-64.
- Грыцкевіч А. 3 гісторыі татарскіх паселішчаў на Беларусі // Весці Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1981. - №6.
- Гринблат М.Я. Белорусы. Очерки истории происхождения и этнической истории. – Мн., 1968. – С. 169-173.
- Татары. – М.: Наука, 2001.
- Музафараў Р. Пра беларускіх татар // Польшча. – 1966. - №1. – С. 150-154.
- Мухлинский А. Исследование о происхождении и состоянии литовских татар. – Мн., 1993. 70 с. (Репринт. воспроизвед. Изд. СПб.: Тип. Эдуарда Веймара, 1857.)
- Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы: Матэрыялы Першай міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. – Мінск, 26-27 сакавіка 1993 г.: У 3 ч. – Мн., 1994.
- Ісламская культура татар-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі: Матэрыялы Другой міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. – Мінск, 19-20 траўня 1995 г.: У 2 ч. – Мн., 1995.
- Вывучэнне і захаванне культурнай спадчыны татарскага народа на Беларусі: Матэрыялы Трэцяй міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі – Мінск, 27-28 сакавіка 1997 г. / пад рэд. В.С. Цітова і інш. – Мн., 1999. 192 с.
- Kryczynski S. Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej // Rocznik Tatarski, T. III. – Warszawa, 1938.**
- Muchliński A. Zdanie sprawy o tatarach litewskich // Teka Wileńska. – Wilno, 1858. – nr.4-6.**

- II. **Паходжанне татар і іх рассяленне на Усходне-Еўрапейскай раўніне.** Цюрка-татарскае насельніцтва старажытных часоў і эпохі сярэднявечча. Цюркскія качавыя плямёны. Татары-мангольскія заваяванні. Фарміраванне татарскіх асад на тэрыторыі Беларусі. Вялікае княства Літоўскае і Залатая Арда. Складванне татарскай супольнасці на Беларусі. Сацыяльна-эканамічнае і прававое становішча беларускіх татар. Татары як асобная этнасацыяльная група насельніцтва ВКЛ. Сацыяльная дыферэнцыяцыя татарскага насельніцтва. Гарадскія і местачковыя татары. Сацыяльны статус татар.

Літартура:

- Канапацкі І.Б. Татарскі народ у гісторыі Беларусі. Татары ў свеце. Татары-педагогі // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №2 – С. 92.
- Грыцкевіч А. Фарміраванне татарскай народнасці на Беларусі // Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы: Матэрыялы Першай міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. – Мінск, 26-27 сакавіка 1993 г.: У 3 ч. – Мн., 1994. – Ч. 1. 191 с. 14.
- Канапацкі І.Б., Смолік А.І. Гісторыя і культура беларускіх татар. – Мн., 2000.
- Вывучэнне і захаванне культурнай спадчыны татарскага народа на Беларусі: Матэрыялы Трэцяй міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі – Мінск, 27-28 сакавіка 1997 г. / пад рэд. В.С. Цітова і інш. – Мн., 1999. 192 с.
- Думін С., Канапацкі І. Беларускія татары. Мінулае і сучаснасць. – Мн., 1993. 206 с.
- Мухлинский А. Исследование о происхождении и состоянии литовских татар. – Мн., 1993. 70 с. (Репринт. воспроизвед. Изд. СПб.: Тип. Эдуарда Веймара, 1857.)
- Станкевіч Я. Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом. – Мн., 1991. 33 с. Рэпринт. аднаўленне выд. Вільня: Друк. Я. Левина, 1933.)
- Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы: Матэрыялы Першай міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі – Мінск, 26-27 сакавіка 1993 г.: У 3 ч. – Мн., 1994. – Ч. 1. 191 с.
- Всемирная история: В 10 т. – М., 1957 – Т.3., 896 с.
- Гришин Я. Польско-литовские татары (наследники Золотой Орды). – Казань, 1995. – С. 39-40.
- Kryczyński L.N.M. Bibliografia do historii Tatarów polskich. – Zamość, 1935.**
- Drozd A., Dziekan M., Majda T. Broń i uzbrojenie Tatarów. – Warszawa, 1997.**

- III. **Мова беларускіх татар.** *Трансфармацыя чагатайскай мовы.* Фарміраванне славянамоўнасці татарскай супольнасці. *Цюркскія запазычанні ў беларускай мове.* Арабскія тэрміны ў мове татар. *Асаблівасці гутарковай мовы.* Асманскі ўплыў на мову татар. Вытворныя словы і выразы. Беларуска-татарскае словаўтварэнне. *Алфавіт беларускіх татар.* Дыякрытычныя знакі ў арабскім алфавіце. Функцыі мовы татар.

Літартура:

- Канапацкі І.Б. Мова беларускіх татараў: Алфавіт і словаўтварэнне. Татары вучоныя // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №3 – С. 99, 101.
- Канапацкая З. Ветлівыя словы татараў // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №3 – С. 100.
- Александровіч Разалія. Татарскі след: 3 гісторыі татарскіх тапонімаў // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №3 – С. 100.
- Канапацкі І.Б., Смолік А.І. Гісторыя і культура беларускіх татар. – Мн., 2000.
- Несцяровіч В.І. Стражытныя рукапісы беларускіх татар (Графіка. Транслітарацыя. Агульная характарыстыка мовы. Фразеалогія.) – Віцебск: Выд-ва УА "ВДУ імя П.М. Машэрава", 2003. 104 с.
- Мішкінене Г., Шупа С. Турэцка-беларускі размоўнік 1836 года з збораў Нацыянальнага музея Літоўскай Рэспублікі ў Вільні. – Нью-Йорк, 1995.
- Антонович А.К. Белорусские тексты писанные арабским письмом и их графико-орфографическая система. – Вильнюс, 1968.
- Гарэцкі М. Гісторыя беларускай літаратуры. – Вільня, 1921.
- Грыцкевіч А. 3 гісторыі татарскіх паселішчаў на Беларусі // Весці Акадэміі навук БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1981. - №6. – С. 81-89.

Дубинский А. Заметки о языке литовских татар // Вопросы языкознания. 1972. №1.
Kryczynski S. Tatarzy litewscy. Proba monografii historyczno-etnograficznej // Rocznik Tatarski, T. III. – Warszawa, 1938.
Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. – Коўна, 1926.
Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. – Мн., 1996.
Мухлинский А. Исследование о происхождении и состоянии литовских татар. – Спб., 1857.
Tyszkewicz J. Z historii tatarów polskich. 1794-1944. – Pultusk, 1998.
Шакун Л.М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1984.

IV. **Мусульманская адукацыя татар.** *Веды як аснова ісламу. Старажытныя асветніцкія центры. Волжская Булгарыя. Казанскае ханства. Духоўнае асветніцтва і адукацыя татар Расійскай імперыі. Росквіт навучальных мусульманскіх устаноў. Духоўнае жыццё мусульман у савецкі перыяд. Мусульманская адукацыя ў Беларусі. Мусульманскія школьнікі. Змест і формы пачатковай адукацыі. Адукацыя татар у Заходняй Беларусі. Заняпад мусульманскага жыцця ў Савецкай Беларусі. Адраджэнне мусульманскага асветніцтва (80-я гг. XX ст.).*

Літаратура:

Канапацкі І.Б. Татарскі народ у гісторыі Беларусі. Татары ў свеце. Татары-педагогі // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №2 – С. 92.
Канапацкі І.Б. Тлумачальны слоўнік мусульманскіх рэлігійных тэрмінаў. Татары-святары. // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №4 – С. 94, 95.
Думін С., Канапацкі І. Беларускія татары. Мінулае і сучаснасць. – Мн., 1993.
Канапацкі І.Б., Смолік А.І. Гісторыя і культура беларускіх татар. – Мн., 2000.
Мухлинский А. Исследование о происхождении и состоянии литовских татар. – Спб., 1857.
Свяшчэнны Кур'ан: Анталогія. – Гродна, 1990.
Коран // Пер. на рус. яз. акад. И.Ю. Крачковского. – М., 1990.
Краткий сборник хадисов / Сост. Сахих аль-Бухари. – М., 1998. Ч. 1.
Худяков М. Очерки по истории Казанского ханства. – М., 1991.
Borawski P. Dubiński A. Tatarzy polscy: dzieje, obrzędy, legendy, tradycje. – Warszawa, 1986.
Borawski P. Tatarzy w dawnej Rzeczy Pospolitej. – Warszawa, 1986.
Miśkiewicz A. Tatarzy polscy 1918-1939. – Warszawa, 1990.
Kryczynski S. Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej // Rocznik Tatarski, T. III. – Warszawa, 1938.

V. **Духоўная культура беларускіх татар.** *Вера. Запаведзі Свяшчэннай кнігі Кур'ана. Мусульманскія мячэці ў Беларусі. Першыя мячэці на землях ВКЛ. Асаблівасці мусульманскіх мячэцей на Беларусі. Мураваныя мячэці. Саборныя і пяцігадзінныя мячэці. Мусульманская абшчына і яе арганізацыя. Татарскае духавенства. Татарскія могілнікі. Мізар (зірэць). Надмагільныя помнікі. Легенды пра мізары. Лоўчыцкая легенда. Культ магіл. Сучасны стан мізараў. Рэлігійныя татарскія арганізацыі XX ст. Усяпольскі мусульманскі з'езд. Культурна-асветніцкія і рэлігійныя суполкі на Беларусі.*

Літаратура:

- Канапацкая З. Мячэці на Беларусі // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №4 – С. 93.
- Канапацкі І.Б. Глумачальны слоўнік мусульманскіх рэлігійных тэрмінаў. Татары-святары. // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №4 – С. 94, 95.
- Александровіч Разалія. З пазнакамі вечнасці: Асаблівасці архітэктуры мячэцей на Беларусі // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №4 – С. 96.
- Канапацкі І. Іслам у рэспубліцы Беларусь. Урокі мінуўшчыны // Іслам і мусульмане Беларусі в XX веку: Матэрыялы VII міжнароднай навучна-практычнай канферэнцыі. – Мн., 2002.
- Думін С., Канапацкі І. Беларускія татары. Мінулае і сучаснасць. – Мн., 1993.
- Канапацкі І.Б., Смолік А.І. Гісторыя і культура беларускіх татар. – Мн., 2000.
- Лакотка А. І. Бераг вандраванняў, ці адкуль у Беларусі мячэці. – Мн., 1994.
- Лакотка А.І. Драўлянае сакральна-манументальнае дойлідства Беларусі. – Мн., 2003.
- Свяшчэнны Кур'ан: Анталогія. – Гродна, 1990.
- Мечети и мизары татар Беларуси, Литвы и Польши (к 100-летию второй Минской мечети): Материалы VIII международной научно-практической конференции – Новогрудок, 2003.
- Мишкинене Г. Тема ислама на страницах рукописей литовских татар // Мечети и мизары татар Беларуси, Литвы и Польши: Материалы VIII международной научно-практической конференции – Новогрудок, 2003.
- Коран / Пер. смыслов и комментарии В. Пороховой. – Дамаск; М., 1995.
- Коран // Пер. на рус. яз. акад. И.Ю. Крачковского. – М., 1990.
- Ислам. Энциклопедический словарь. М., 1991.
- Всемирная энциклопедия: Религия – Мн.: Современный литератор, 2003.
- Татары. – М.: Наука – 2001.
- Мухлинский А. Исследование о происхождении и состоянии литовских татар. – Спб., 1857.
- Aleksandrowicz M. Legendy // Rocznik Tatarski – T. II – Warszawa, 1935.**
- Kryczynski S. Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej // Rocznik Tatarski, T. III. – Warszawa, 1938.**
- Muchliński A. Zdanie sprawy o tatarach litewskich przez jednego z tych tatarów złożone sułtanowi Sulejmanowi w 1558 r. // Teka Wileńska. – Wilno, 1858. – nr.4.**
- Chazbijewicz S. Kultura religijna tatarów polskich // Rocznik tatarów polskich. 1999. T.2.**
- Drozd A., Dziekan M., Majda T. Meczety i cmentarze Tatarów polsko-litewskich. – Warszawa, 1999. (Katalog zabytków tatarskich, T.2).**

- VI. **Літаратура беларускіх татар.** *Узнікненне беларускіх тэкстаў, напісаных арабскім пісьмом.* Рэлігійная і свецкая літаратура. Рукапісныя кнігі: Кур'ан, тэджвід, тэфсір, хамаіл. Перапісчыкі кніг. *Кітабазнаўства.*

Літаратура:

- Канапацкі І.Б. Мова беларускіх татараў: Алфавіт і словаўтварэнне. Татары вучоныя // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №3 – С. 99, 101.
- Канапацкі І.Б. Глумачальны слоўнік мусульманскіх рэлігійных тэрмінаў. Татары-святары. // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №4 – С. 94, 95.
- Несцяровіч В.І. Стражытныя рукапісы беларускіх татар (Графіка. Транслітарцыя. Агульная характарыстыка мовы. Фразеалогія.) – Віцебск: Выд-ва УА "ВДУ імя П.М. Машэрава", 2003. 104 с.

- Нестерович В.И. Фразеологизмы в белорусских текстах, написанных арабским письмом (XVII-XIX вв.) – Мн., 1983.
- Антонович А.К. Белорусские тексты писанные арабским письмом и их графико-орфографическая система. – Вильнюс, 1968.
- Вольскі В. Наконт нацыянальнай літаратуры беларускіх татар // Узвышша. 1927. №4.
- Гарэцкі М. Гісторыя беларускай літаратуры. – Вільня, 1921 - С. 40-42.
- Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай кнігі). Коўна. 1926.
- Луцкевич. I. Ай-Кітаб // Варта – Мн., 1918; Луцкевич. I. Ай-Кітаб // Беларускае жыццё – Вільня, 1920 - № 6 – С. 28-31.
- Станкевіч Я. Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом. – Мн., 1991. 33 с. Рэпрынт. аднаўленне выд. Вільня: Друк. Я. Левина, 1933.)
- Рукапісныя і друкаваныя кнігі беларускіх татар: Каталог выставы / Укладальнікі: Доўнар Л., Самайлюк Т., Дзем'яновіч Т. – Мн., 1997.
- Мишкинене Г. Древнейшие рукописи литовских татар (Графика. Транслитерация. Перевод. Структура и содержание текстов) – Вильнюс, 2001.
- Мішкінене Г. Кітаб з фондаў Казанскага ўніверсітэту (№ 1446) // Запісы. Беларускі інстытут навукі й мастацтва – New York, 1994 – Т. 21 – С. 76-112.
- Демидчик В.П. Памятники белорусской литературы, писанные арабским письмом, и легенда о ночном вознесении Мухаммада // Проблемы арабской культуры – Изд-во "Наука": М., 1987 – С. 246.
- Woronowicz A. Kitab tatarów litewskich // Rocznik Tatarski – Warszawa, 1935 - Т. II. – S. 376-378.**
- Kryczyński L.N.M. Bibliografia do historii Tatarów polskich. – Zamość, 1935.**
- Łapicz Cz. Kitab tatarów litewsko-polskich (Peleografia. Grafia. Język.) – Toruń, 1986 – S. 165.**
- Miśkiewicz A. Tatarska legenda // Tatarzy polscy. 1945-1990. Białystok. 1993.**
- Drozd A., Dziekan M., Majda T. Piśmiennictwo i muhiry Tatarów polsko-litewskich. – Warszawa, 2000.- Т. 3.**

VII. Святочна-абрадавая культура беларускіх татар. Вусная народная творчасць. Звычай і абрады. Традыцыйныя святы. *Фальклор татар Беларусі.* Вусныя паданні. Хадзісы. Маральна-павучальныя апавяданні. *Беларускі фальклор пра татар.* Легенды і паданні аб Батыевых паходах. Летапісныя паданні пра татар.

Літаратура

- В. Вольскі. Беларускія элементы ў бытавой абраднасці татар // Наш край. 1929. № 8-9.
- Вывучэнне і захаванне культурнай спадчыны татарскага народа на Беларусі: Матэрыялы Трэцяй міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі – Мінск, 27-28 сакавіка 1997 г. / пад рэд. В.С. Цітова і інш. – Мн., 1999. 192 с.
- Думін С., Канапацкі І. Беларускія татары. Мінулае і сучаснасць. – Мн., 1993.
- Канапацкі І.Б., Смолік А.І. Гісторыя і культура беларускіх татар. – Мн., 2000.
- Канапацкая З. Некаторыя пытанні святочна-абрадавай культуры беларускіх татар // Іслам і умма (абшчына) татар-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы на мяжы тысячагоддзяў: Матэрыялы VI міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. – Мн., 2001 – С. 63.
- Маморазаков М.С. Мусульманскі культ: прошлое и настоящее (на материалах Узбекистана и Беларуси). – Мн., 1994; Земляков Л. На трудных путях согласия, Неман, 1999, №9.

Легенды і паданні. Мн., 1983.
Тарасаў К. Памяць пра легенды. – Мн., 1984.
Шакун. Л. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1984 – С. 94.
Borawski P. Dubiński A. Tatarzy polscy: dzieje, obrzędy, legendy, tradycje. – Warszawa, 1986.
Konopacki M. Elementy folkloru Tatarów na pograniczu polsko-białorusko-litewskim // Literatura ludowa – Wrocław, 1963 - № 1. – S. 29-42.
Kryczynski S. Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej // Rocznik Tatarski, T. III. – Warszawa, 1938.

VIII. **Матэрыяльная культура.** Сядзібы. Адзенне. Традыцыйныя стравы. Звычкі. *Характэрныя асаблівасці татар.* Псіхічныя і фізічныя асаблівасці. Антрапалагічныя тыпы. Змешаныя тыпы. Разумовыя здольнасці. Гумар. Эстэтычнае ўспрыманне. Рэлігійнасць. Мараль. Тэмперамент. Гаварлівасць. Шляхецкі гонар. Пачуццё нацыянальнай самасвядомасці. Адносіны да дзяржавы. Сямейнае жыццё. *Традыцыйныя заняткі.* Вайсковая служба. Жывёлагадоўля. Гарбарства. Агародніцтва.

Літаратура:

Александрович Дж. Литовские татары. Краткий историко-этнографический очерк // Известия общества обследования и изучения Азербайджана. – Баку, 1926. - №2-4.
Думін С., Канапацкі І. Беларускія татары. Минулае і сучаснасць. – Мн., 1993.
Канапацкі І.Б., Смолік А.І. Гісторыя і культура беларускіх татар. – Мн., 2000.
Канапацкая З. Ветлівыя словы татараў // "Роднае слова". – Мн., 2004 - №3 – С. 100.
Аристов А. Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей. – Спб., 1896.
Вольскі В. Татары на Беларусі // Наш край. – 1927. - №4.
Грыцкевіч А. Фарміраванне татарскай народнасці на Беларусі // Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы: Матэрыялы I міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. – Мн., 1993. – Ч. 1. – С. 14.
Вывучэнне і захаванне культурнай спадчыны татарскага народа на Беларусі: Матэрыялы Трэцяй міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі – Мінск, 27-28 сакавіка 1997 г. / пад рэд. В.С. Цітова і інш. – Мн., 1999. 192 с.
Мухлинский А. Исследование о происхождении и состоянии литовских татар. – Мн., 1993. 70 с. (Репринт. воспроизвед. Изд. СПб.: Тип. Эдуарда Веймара, 1857.)
Рудовіч С.С. Беларуская вайсковая камісія / Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Мн., 1993. Т. 1. С. 369-370.
Цвяткоў Л. Некалькі слоў аб менскіх татарах // Наш край. – 1927.- №6-7.
Шимилевич. М. Литовские татары (этнографический очерк). – Вильно, 1905. – С. 11.
Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю // Современник, 1853-1855, ТТ. 39,40,48,52. Отд.изд. – Мн., 1992.
Гришин Я. Польско-литовские татары (наследники Золотой Орды). – Казань, 1995.
Гришин Я. Польско-литовские татары: взгляд через века: Исторические очерки. – Казань, 2000.
Borawski P. Dubiński A. Tatarzy polscy: dzieje, obrzędy, legendy, tradycje. – Warszawa, 1986.
Borawski P. Tatarzy w dawnej Rzeczy Pospolitej. – Warszawa, 1986.
Dziadulewicz S. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. - Wilno, 1929.
Kryczynski S. Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej // Rocznik Tatarski, T. III. – Warszawa, 1938.
Talko-Hrynawicz. Muślimowie, czyli tak zwani Tatarzy litewscy. – Kraków, 1924.

Hopko J. Słub u Tatarów (Sorok Tatary) // Słowo, №83. – Wilno, 1929.

Tyszkewicz J. Tatarzy na Litwie i w Polsce: Studia z dziejów XII-XVIII w. – Warszawa, 1989.